

Оксана Матковська,

*кандидат філософських наук, доцент
Львівського державного інституту новітніх
технологій та управління ім. В. Чорновола*

УЧАСТЬ ДІЯЧІВ ЛЬВІВСЬКОГО БРАТСТВА У ЦЕРКОВНОМУ РУСІ (кінець XVI – перша половина XVII століття)

Йдеться про участь діячів Львівського братства у церковному русі. Братчики намагалися покращити становище в Церкві, критикували священиків, які ведуть аморальний спосіб життя, виступали за радикальну реформу Церкви, хотіли бачити її загальнодоступною, а деякі з них – навіть безпастирською.

Ключові слова: Церква, православ'я, унія, духовенство, братства, католицизм, протестантизм, гуманізм, Реформація.

Наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. однією з головних форм ідеологічної боротьби в Україні була боротьба між прихильниками унії та ревнителями традиційного православ'я. Ще до Берестейської церковної унії (1596 р.) відомі спроби об'єднати східну (візантійську) церкву із Західною (римською). Першу таку спробу здійснили на Ліонському церковному соборі 1274 р., другу – на Флорентійському соборі 1439–1442 р. На останньому з цих зібрань унію підписав тодішній київський митрополит Ісидор, який представляв Київську митрополію.

У кінці XVI ст. український єпископат знову повернувся до питання унії. 1595 р. у Римі укладено унію Київської митрополії з Апостольським престолом у Римі. У жовтні 1596 р. король Сигизмунд III та київський митрополит Михайло Рогоза скликали черговий Берестейський собор, щоб офіційно проголосити унію.

Ініціаторами унії виступали представники вищого православного духовенства. Основна ж маса духовенства, міщан і шляхти були рішуче налаштовані проти цього церковного об'єднання. Боротьба велася головним чином ідеологічними засобами. Вона активізувала діяльність братств, які значною мірою здійснювали ідеологічне оформлення цієї боротьби. Братства заперечували унію тому, що вона розглядалася ними як небезпека цілковитого окатоличення. Однак, у супереч поширеному в нас уявленню про братчиків як заповзятливих противників унії, не завжди і не всі ставилися до неї негативно. Ось що писали, наприклад, львівські братчики 1592 р. константинопольському патріархові:

“Передусім нехай знає твоя святість, що наші так звані святителі суть насправді сквернителі: заповівшись бути ченцями, живуть з жінками; декотрі служать священиками, будучи багатожонцями, інші нажили дітей з блудницями. Якщо такі святителі, то яким же бути священикам! Через те церква наша православна виявилася наповненою зловір'ям і непуящими звичаями, так що люди задумуються над тим, чи не прийшов уже час погибелі? Багато хто підтримав пораду сприйняти підданство римського єдиноначального архиєрейства і перебувати під Папою Римським, здійснюючи в церкві безперешкодно все своє за законами грецької віри. Народ вважає, що віра Христова може правовірно

ісповідатися і під римською владою, як це було від початку. Тому що в багатоначальії нашому безначаліє пробуває, закони Отців потоптані і лож лицемірних в православії учителів покрила церкву. Всі люди одностайно говорять: якщо не виправити в церкві беззаконія, то остаточно розійдемося, приймемо послушенство римське і заживемо в безхмарному спокої" [1, с. 118].

Особливо велику роль у боротьбі проти унії відіграло Львівське братство, зокрема такі відомі його діячі та ідеологи, як Стіфан Зизаній, Йов Борецький та ін. Проте слід пам'ятати, що братства виступали проти унії не з позицій безоглядного захисту православ'я, а керуючись своїми реформаційно-протестантськими симпатіями.

Вірні своїм реформаційним устремлінням, братства стояли на тому, що без соборних засідань і без згоди світських людей – як багатих, так і бідних – владики не мають права проводити жодних змін у релігії, тим більше – підписувати унію.

Ієрархія, яка доти жила безконтрольно, не хотіла терпіти втручання братств у церковні справи, у зв'язку з чим єпископи змушені були шукати для себе вихід. Це відобразилось у їхній готовності погодитися на унію. Серед головних вимог при укладенні унії була повна підлеглість братств єпископам. Український єпископат на чолі з київським митрополитом Й.-В. Рутським уважав однією з основних перешкод на шляху впровадження унії те, що братства "уклали свої закони, встановили уряди". Й.-В. Рутський стверджував, що поки братства не будуть опановані, важко буде докінчити справу унії.

Братства однаковою мірою боролися з уніатською та православною ієрархією. Особливо затяжною видалася боротьба Львівського братства з православним єпископом Гедеоном Балабаном.

Характеризуючи таку діяльність братств, Гедеон Балабан ще 30 квітня 1585 р. писав: "Іж которое смущеніє чинять в людях Юрко і Іван сідлярове [...] якимись новими науками, за чим умножається межи невіжами ересь". Єпископ відлучив братів Рогатинців від Церкви як порушників "закону святого". Часом братчики йшли на перемир'я з єпископатом. Наприклад, у січні 1602 р. між Львівським братством і єпископом Балабаном була укладена угода. Останній зобов'язувався зважати на думку членів братства.

Згідно з актом, підписаним 18 жовтня 1596 р. на Берестейському соборі, в Україні витворювався новий тип Церкви – Унійна церква, котра визнавала верховенство папи римського. Організаційне оформлення Унійної церкви довершено на соборі 1720 р. в Замості. Цей собор визнавав основні догмати Католицької церкви, але церковні обряди залишалися традиційними, богослужіння велося церковнослов'янською мовою.

Уніатське духовенство разом з католицьким звільнялося від податків, отримало право займати державні посади. Уніатським єпископам обіцяли місця в сенаті. Однак далі обіцянок справа не зрушилась, – усі надії та сподівання виявилися марними. Польська влада однаково недоброзичливо ставилася до українських Церков – православної та греко-католицької.

Ініціатори Берестейської унії роз'яснювали, що унія має цілком церковний характер і повинна припинити ворогування православних і католиків. Відомо, що не всі єпископи і не відразу перейшли в унію (перемиський – тільки у 1692 р., львівський – у 1700 р., луцький – у 1702 р.). 1709 р. на українських землях, що входили до складу Польщі, православна ієрархія перестала існувати. Це, щоправда,

сталося після того, як Київська православна митрополія в 1686 р. добровільно прийняла підданство Московської патріархії.

Зрозуміло, що панівні класи Польщі прагнули використати унію для політичного поневолення українського народу. Проте їм це не вдалося. Унійна церква поступово перетворилася в українську національну Церкву. В міру того як на українських землях, що відійшли після 1654 р. під Москву, православ'я русифікувалося, уніатство перебирало на себе роль оплоту українства проти ополячення.

Прихильники унії брали за основу своїх дій постанову Флорентійського собору, на якому Східна церква об'єдналася із Західною і визнала верховну владу папи римського. Іпатій Потій, головний речник унії, запевняв, що унія 1596 р. не є нововведенням, а тільки відновленням і впровадженням у життя постанов Флорентійського собору 1439 р.

Захисники традиційного православ'я дотримувались іншої думки. Вони стверджували, що постанова Флорентійського собору не може бути підставою для з'єднання Православної церкви з Римом, оскільки ця постанова була прийнята через політичні обставини, шляхом насильства. Її не сприйняли ні в Греції, ні в Росії. Єдиний, мовляв, наслідок – тільки релігійні заворушення.

Логіка боротьби з католицькими впливами штовхнула деяких представників православного духовенства в ідейні обійми протестантів – найбільш послідовних тоді критиків католицизму.

Про великі старання у справі об'єднання православних із протестантами для спільної боротьби проти єзуїтів та Ватикану свідчить діяльність Х. Філарета – українського письменника-полеміста, який жив на Волині, підтримував тісні зв'язки з князем Костянтином Острозьким і Христофором Радзивілом – одним з відомих керівників протестантського руху в Польщі, а також із Віленським братством.

Підзначним впливом протестантів формувалася ідеологія братств. Так, ідеологи братського руху, повторюючи протестантів, доводили, що св. Петра ніколи не було в Римі і жодного папського єдиновладдя там не існувало. Тому й не могло воно перейти до римських пап. Всякі теорії про зверхність і верховенство папи не мають під собою ґрунту.

Виходячи з ідеї рівноправності, конкретизованої в понятті соборності, братчики критикували інститут папства, боротьба проти якого посідала важливе місце в західноєвропейському реформаційному русі й набирала особливої актуальності в Україні, у зв'язку з Берестейською церковною унією.

Ідея соборного правління християнською Церквою, обстоювана діями братського руху, викликала заперечення ідеологів католицизму й уніатства, котрі відстоювали теорію церковного абсолютизму. Наприклад, Іпатій Потій називав твердження соборного правління єретичним.

Викриваючи намагання пов'язати єдність Вселенської церкви з абсолютизмом, єдиновладдям папи і верховенством римської курії, діячі братського руху вказували, що така єдність не має нічого спільного з централізмом і абсолютизмом тієї чи іншої влади. Єдиновладдю папи римського вони протиставляли ідею соборності християнської Церкви, заснованої на рівноправності ісіх її членів.

Виступаючи проти церковного єдиновладдя, абсолютизації папи римського, згідно з протестантським ученням, ідеологи братського руху вважали незаконним втручанням папи у світські справи, прагнення підкорити собі світську владу.

Яскраво ідеї Реформації проявилися у творчості видатного полеміста, діяча Львівського братства, а згодом – Віленського, Стефана Зизанія.

У 1591 р. київський митрополит Михайло Рогоза, під час свого перебування у Львові, спеціальною грамотою іменує Стефана Зизанія офіційним провідником Львівського братства. Як провідник Зизаній веде запеклу боротьбу проти унії, проти нового календаря (відомо, що українці дотримувалися юліанського календаря, не приймали новий, григоріанський, календар).

У 1596 р. С. Зизаній видав книгу “Казаньє святого Кирила”, що вийшла напередодні офіційного проголошення церковної унії. Цей твір пронизують реформаційні та гуманістичні ідеї. Автор говорить, що настане на землі царство антихриста, посланого сатаною. На те, що міф про антихриста-папу був давно поширений серед народу, вказує і трактат І. Потія “Унія” (1595), написаний за рік до “Казаньє” С. Зизанія.

Антихристами в XVI ст. деякі протестанти і православні називали папу і його слуг – католицьких кардиналів і священників. Щоправда, в Росії стригольники і «ожидовілі» іменували антихристами представників вищої ієрархії панівної Православної церкви.

Образ папи-антихриста можна зустріти в анонімному памфлеті XVI ст. “Послання до латинян з їх же книг”, вміщеному в “Книжці про істинну віру” (Острог, 1588) В. Суразького. Особливо струнка і логічна концепція про папу-антихриста, або “диявола світодержця”, розвинена пізніше у гострих полемічних виступах Івана Вишенського.

Зизаній пов’язав усі ознаки антихриста з тими пунктами церковних догматів, які відстоювала Римо-католицька церква, і на підставі аналізу одинадцяти ознак дійшов висновку, що папа є антихристом. Цей братський діяч зазначав, що влада антихриста в Римі почалася з того часу, відколи “чоловік духовний, біскуп римський, божу і світську владу почав держати”. Осуджуючи папу римського, котрий узав у свої руки світську і церковну владу, Зизаній обурюється його “новими еретицтвами” – запровадженням церковної унії та календарною реформою 1582 р.: “хотючи, аби жаден не застал при старожитной вірі” [...], а на его римські новіє еретицтва полние поставеня зезволили, а то ест знак певний антихристового наставання” (2, с. 140).

Стефан Зизаній закликає народ не коритися антихристові та його слугам, дати їм рішучу відсіч. Згідно з його вченням, Христос “всего світа опікуном назвавшися, взявши на себе божу і свіцьку владу”, усуне від влади усіх слуг антихриста, які “горді вивищені, багаті, славні”, “фортелем, а квалтом всім біди задаючи”, і не буде на світі багатих і бідних, запанує рівність і братерство. У судний день слуг антихриста покарають вогнем і мечем, а пригноблені одержать винагороду. Христос, який “прішоль убого, покорно, не славно, і дому своего ту на землі не маючи”, виступає у творі С. Зизанія як друг бідних і пригноблених. Він прийде, “аби всі покорні, убогі і от світа взгоржені доброволне, и безречне до него приступили, і с ним посполитованієм міти могли” (2, с. 45).

Зизаній не погоджується з твердженнями католицьких авторів, що папа є намісником Христа на землі. Папа, на його думку, не має права промовляти від імені Христа. Керуватися християнам потрібно тільки Святим Письмом. Реформаційні ремінісценції тут очевидні.

С. Зизаній відстоював принцип особистого ставлення людини до віри, він скеровував сучасників на шлях самостійності, незалежності від Церкви і релігійних

авторитетів у справах віри. Так був зроблений перший крок до безпосереднього звернення людей до Біблії, до її власного тлумачення.

Відомо, що Реформація поклала край віковій церковній монополії на Біблію – на її видання, а також тлумачення, що до XVI ст. було прерогативою Церкви і духовенства. Духовенство і Церква вважались єдиними посередниками між Богом і людьми. Тому позацерковне видання Біблії, читання її, світська інтерпретація сприймалися як святотатство. Усупереч опору духовенства, братчики ознайомили широкі кола населення зі Святим Письмом та богословськими творами, використовували Біблію для обґрунтування своїх соціальних і політичних ідей.

Діячі братського руху викривали соціальну нерівність, вимагали зрозумілого для простих людей тлумачення Святого Письма, застосування принципу виборності духовництва громадами світських людей і підпорядкованості духовенства громадам. Вони також гостро критикували надуживання духовенства. Це, звичайно, не подобалося священнослужителям. Тим паче, що авторитет Православної церкви був і так не високий.

“Казаньє” Стефана Зизанія мало велике поширення не лише в Україні та Білорусії, а й у Росії. Воно ввійшло як складова частина до т. зв. “Кирилової книги”, виданої в Москві 1664 р. Цю книгу взяли на озброєння розкольник-старообрядці у своїй боротьбі проти ортодоксального православ'я та феодально-абсолютської монархії, никоновської “єресі”.

Як бачимо, теоретичні праці діячів братського руху – відкриті листи, відозви, політичні трактати, які були формально спрямовані проти унії та католицизму, писалися їхніми авторами не стільки з погляду “істинності” православ'я, як з позицій реформаційно-протестантського розуміння завдань Церкви.

Аналіз теоретичної спадщини діячів Львівського братства показує, що криза церковної ієрархії та догматів займала в ній основне місце. Ця критика була спрямована перш за все проти головних засад соціально-політичної доктрини католицизму. Водночас діячі братського руху негативно ставилися і до соціальної практики Православної церкви, викриваючи паразитизм і користоловство її ієрархії.

У XVI ст. Православна церква в Україні переживала глибоку кризу. Безчинство ієрархії, її деморалізація, невігластво і нехтування “пастирськими” обов'язками спричинилися до того, що потребу реформи Церкви відчули не лише вищі суспільні верстви, а й міщани. Церква втратила авторитет серед віруючих, і вони масово переходили у протестантські секти. Про це дізнаємося, зокрема, з листа князя Константина Острозького володимирському єпископові Іпатію Потію. “Люди нашої релігії, – писав він у 1593 р., – не заступаються за церкву Божу і за віру свою стародавню, а ще самі насміхаються над нею і в різні секти втікають”.

Падінням авторитету Церкви виправдовували свій перехід до унії і православні церковні ієрархи. “Паства переходить в інші вірування не по одному, а громадами: Бог не знає з ким залишимося” [1, с. 63]. Такі громади, які об'єднували міщан різних верств – дрібних купців, ремісників, міські низи, становили у другій половині XVI ст. грізну силу. Їхній демократичний характер, що передбачав участь представників різних верств населення в управлінні життям не тільки Церкви, але й усієї громади, зумовив конфлікт з церковною ієрархією та світською владою. Це виявилось насамперед в осуді паразитичного способу життя церковної ієрархії та вищого клиру.

Моральна деградація церковної верхівки, її надуживання своїм становищем спричинилися до того, що в руки світських громад перейшли справи організації освіти і шпиталів, взагалі контроль за соціальним і культурним життям. У діяльності братства особливо помітне прагнення покінчити із засиллям духовенства у соціально-політичному і духовному житті.

Заперечення церковної ієрархії, раціональне ставлення до догматів і обрядів представників Реформації – це погляди, які поділяли і діячі Львівського братства.

Так, гострій критиці піддає церковну ієрархію К.-Т. Ставровецький. Патріархи, архиєреї, єпископи, котрі замість того, щоб примножувати свої таланти і використовувати їх на користь свого народу, на його думку, “всие убо сердце свое и волю обратили на объедение и пьянства” [8, с. 298]. Автор засуджує тиранію, деспотизм у церковному житті. За розкішню духовних пастирів, зазначає він, криються гніт, свавілля і поневолення трудового народу. Звертаючись до одного з таких владик, Транквіліон намагається пробудити його сумління: “...прикраси твої і дорогочінні ризи і золоті гривни, подумай тільки собі, яку вони біду приносять підлеглим вашим і жебракам, і сиротам, і вдовам [...], і скільки раби мучаться, і скільки в'язниці та темниці населяються”. Такі владики, продовжує автор, “кривавими їх потоми збагатилися і ніякої ж їм за те подяки не складають, але ще й гордують: і в більшості випадків мають їх за безмовних псів і коней, ніж за брата свого і образ божий”. І він усім їм погрожує страшними муками і вічним прокляттям [8, с. 145].

К.-Т. Ставровецький яскраво показав моральне розтління не тільки католицького, а й православного духовенства. Єпископи і митрополити, котрі живуть за рахунок трудового народу, самі погрузли у гріхах та розпусті, нехтують пастірськими обов'язками. За це автор ставить їх у перші ряди серед грішників, зокрема тих, що “ліновалися проповідувати слово Боже простим людям, інших за п'янство і обжерство”. Тому не випадково К.-Т. Ставровецького переслідували православні церковні ортодокси. А на соборі українських православних ієрархів, який відбувся на початку 20-х років XVII ст., його книги були заборонені як єретичні.

Таку ж невисоку оцінку дає православній ієрархії й автор “Перестороги” – на думку більшості дослідників, виходець із братського середовища. Київський митрополит М. Рогоза, на його переконання, – слабовольний, нерішучий чоловік, і навіть дворушник. Подібну характеристику отримує від автора “Перестороги” й уніатський єпископ Іпатій Потій: “Пан Потій, каштелян брестський, котрий був вдвіцем, але всі віри випробував і в кожній недовго затримався” [5, с. 30].

Часом братські діячі, трактуючи Церкву вже в сучасному реформаційному дусі, виразно схилиються до протестантської ідеї про т. зв. “дешеву” Церкву. В їхньому уявленні Церква виступає передусім як громадська організація, яка ґрунтується виключно на духовних засадах. Прикладом може бути вчення Стефана Зизанія. Стефан Зизаній, як ми уже знаємо, дотримувався протестантських поглядів. Особливо багато протестантських ідей у “Казаньї святого Кирила”, де братський діяч засуджує православну церковну верхівку, переконливо доводить широким колам населення, що не інтересами спасіння душі, не намірами стати на шлях істини керуються церковні ієрархи у своїх діях. За це Стефана Зизанія церковна і світська влада переслідувала до останніх днів його життя.

30 вересня 1595 р. київський митрополит Михайло Рогоза видав спеціальну грамоту, якою заборонив Стефанові, як людині світській, проповідувати і коментувати

слово Боже, оскільки тільки духовенству належить думати про “всяке благо і спасіння церкви і життя, а не світським людям”. Зизанія він звинувачував у тому, що той “не хіротонісан і висвячення і благословіння не має”, “своїм домислом народ християнський вчить”, “проти пастирів гнівно виступає і не рахується з нашим повелінням”, “не гідний він нікого судити і викривати, бо є простою людиною”. Владика з обуренням констатує, що Зизаній так “Русь спокусив, що його книжкам більше, ніж Євангеліє, вірят” [4, с. 121, 122]. За все це, на думку уніатського ідеолога, Стефана давно варто було б “побити камінням”. Не випадково і єзуїт Жебровський закидав Зизанію його плебейське походження, радив йому: “краще було б гарнців і жорна пильнувати, ніж, будучи хлопом, пнутися на кафедру проповідника”. У своєму творі “Кукіль, який сіє Стефан Зизаній в руських церквах у Вільно” Жебровський писав, що Зизаній заперечує, ніби Христос є справоздавцем у Бога, не вірить, що Святий Дух є Божим диханням, його “даром і перстом”, і наполягав: “Хай кукіль під час жатви буде вирваний з коренем, і в снопах хай буде переданий вічному спаленню” [3, с. 29, 30].

У соборній постанові від 27 січня 1596 р. Стефан Зизаній був офіційно оголошений “злочинцем закону і початком еретицтву”. Йому заборонялося займати духовні посади. А королівська грамота від 29 вересня 1599 р. погрожувала штрафом у три тисячі кін грошей віленським магістратським сановникам і міщанам, якщо слухатимуть проповіді Зизанія.

У грамоті від 24 жовтня 1599 р. Іпатій Потій наказав своєму намісникові закрити церкву Троїцького монастиря, де проповідував Стефан Зизаній, “котрий і божим світським правом, як еретик громадою людською заклятий і скинутий, невідомо, чи своєю волею, чи ж теж порадою або при допомозі панів бургомістрів є ув’язнений в монастирі”. Так Стефан Зизаній був відлучений від Церкви і проклятий разом зі своїми послідовниками. У виданій в 1628 р. “Апології” уніатський єпископ М. Смотрицький звинувачував Стефана Зизанія та його послідовників у ересі і стверджував, що “Арій, Савелій, Евномій, Несторій, Євтихій, як еретики, відлучені від церкви, але кожний з них заперечував тільки один який-небудь догмат віри, а наші лжевчителі (Стефан Зизаній і інші) відкидають всі догмати разом” [7, с. 31].

На захист Стефана Зизанія та його однодумців виступило Віленське братство. Збереглася “Протестація” у Новгородському міському суді Стефана Зизанія та двох віленських братських священиків Василя й Герасима, підтримана “іменем всіх еже о Христі братії того братства” про неправильне їх осудження на соборі.

Церковні архиєреї не терпіли втручання братства в церковні справи. Серед них піднялося невдоволення, що шевці, сідельники, кожом’яки, ці хлопці-братчики не тільки не хочуть користися єпископам, а навіть насмілюються втручатися в церковні справи й обговорювати їхні дії. Настрій церковних ієрархів добре висловив Іпатій Потій. З обуренням він заявляє: “А тут бы хлопцы простие, шевцы, кравцы міли митрополита судити і карати! Не дай того Бога”.

На початку XVII ст. Іпатій Потій у листі до провінціала домініканців скаржився, що львів’яни не коряться як митрополитові-уніатові, так і православному єпископові, і відзначав: “Рогатинець там – патріарх і доктор. Що він накаже, те попи плетуть на проповідях”. А ще нарікав митрополит, що Рогатинець і братство не раз уже виступали проти нього “словами і письмом”, роздратовано говорить про ті науки, яких навчають братства.

Аналогічні нарікання на братчиків висловив і сучавський митрополит Йоан Симолис. У вересні 1599 р. він писав, що братчики не живуть згідно з наукою святих отців, не слухають ні єпископа, ні митрополита, ні патріарха, а мають собі світських осіб: Красовського – за патріарха, Юрка Рогатинця – за митрополита, а Івана Рогатинця – за єпископа.

Церковні ієрархи вбачали велику небезпеку для Православної церкви у реформаційній діяльності братства. Саму думку про право участі світських людей у церковних справах вони вважали єретичною. “Не думаю, – обурювався київський митрополит Іпатій Потій, – щоб знайшовся чоловік-християнин, котрого не вразила би ота гірка кривда, що терпимо ми, руські владики. І від кого ж? Від простих, посполитих людей, ремісників, що покинувши ремесло, дратву, ножиці і шило та присвоївши собі владу, належну в церкві лиш одним пастирям, без пошани поводяться з словом Божим і по-своєму його переінакшують, перекручують і на свої богохульні та єретицькі думки лицюють, своїх правних пастирів безчестять, неславлять...” [6, с. 1098].

Братство відкриває школи, навчає дітей рідною мовою, займається виданням книг і їхнім поширенням. Братчики перекладають і тлумачать Біблію рідною мовою. Таке різномовне тлумачення Біблії готувало перелом у характері мислення широких мас населення, відкривало можливість для індивідуального й вільного її роз’яснення – незалежно від церковних авторитетів.

З усього сказаного можна зробити висновок, що критика суспільної практики Церкви велася братчиками вже з ранньобуржуазних реформаційних позицій. Ця критика у деяких діячів братського руху (С. Зизаній) нерідко переростала у протест проти соціальної несправедливості феодального суспільства. Це засвідчують передусім виступи діячів братського руху проти матеріального збагачення Церкви, надуживань вищого духовенства. Братчики порушували у своїх творах питання, як ставитися до священників, які нехтують своїми обов’язками, ведуть аморальний спосіб життя, як покращити становище у Церкві. Вони намагались очистити релігійне життя від пишної зовнішньої обрядовості, виступали за радикальну реформу Церкви, хотіли бачити її “дешевою”, загальнодоступною, а деякі з них – навіть безпастирською. Ця вимога діячів Львівського братства співзвучна з такими вимогами, що їх ставили західноєвропейські реформатори.

1. Акты, относящиеся к истории Львовского ставропигиального братства // Архив Юго-Западной России. – 1904. – Ч. 1. – Т. XI. – С. 118–122.
2. Зизаній Стефан. Казанье святого Кирилла, иерусалимского о антихристе и о знаках его // Пам’ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 31–200.
3. Жебровський Щасний. Кукиль, який сіє Стефан Зизаній в руських церквах у Вільно // Пам’ятки українсько-руської мови і літератури. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 13–30
4. Неблагословенная грамота Киевского митрополита Рагози Стефану Зизанію // Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – Санкт-Петербург, 1851. – Т. IV. – № 88. – С. 121–122.
5. Пересторога // Возняк М. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954. – 68 с.
6. Потей Ипатий. Антиризис // Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Санкт-Петербург, 1878. – Кн. 3. – С. 477–982.
7. Smotrycki Meletiusz. Apologia. – Львів, 1628. – 204 с.
8. Ставровецький К.-Т. Евангеліє учительное. – Рахманов, 1619. – 904 с.

Oksana Matkovska

**The Activity of Lviv Brotherhood in Church Movement
(XVI - the beginning of XVII century)**

The article deals with the activity of Lviv brotherhood members in church movement. The members of the brotherhood tried to improve the situation in church, to work with the priests who didn't keep to the moral way of life, were for the radical church reforms, they wanted to make the church open to everyone and some of them even wanted to have it without priests. Key words: church, Orthodoxy. union, clergy, brotherhoods, Catholicism, Protestantism, humanism, reformation.

Сергій Маярчак,

здобувач Інституту археології НАНУ (м. Хмельницький)

**БАКОТСЬКИЙ МОНАСТІР
У СВІТЛІ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Узагальнено основні здобутки вивчення християнського скельного монастиря XI–XIV століть літописної Бакоти в Середньому Подністров'ї, висловлено нові погляди щодо перспектив його досліджень.

Ключові слова: монастир, Бакота, давньоруський час, Лівобережжя Середнього Подністров'я.

Археологічне вивчення літописної столиці Пониззя м. Бакота власне розпочалося наприкінці XIX століття з розкопок скельного монастиря на околиці однойменного села (тепер затоплене Дністровським водосховищем у Кам'янець-Подільському районі Хмельниччини), на горі Білій. Бажання знайти скарби, начебто заховані на горі, спонукало місцевих селян копати там при нагоді. Особливо активними самовільні розкопки були у 1872, 1882, 1885 й 1889 рр. [10, с. 87]. 1883 року в селі проводили археологічні дослідження В. Б. Антонович і його дружина К. М. Мельник. На вершині гори Білої (урочище Курник) В. Б. Антонович дослідив равликоподібну печеру, що спускається двома обертами гвинта униз. Нижній її отвір виходить у скелі на обрив, що перпендикулярно спускається до Дністра (до підніжжя гори, навпроти урочища Монастирища). У нижньому оберті печери було виявлено дві невеликі келії. Дослідник інтерпретував печеру як хід, що сполучав монастир з вершиною гори, де, як він припускав, був колись замок [1, с. 16–17; 2, с. 108–116]¹. В урочищі Монастирище в підозві Білої гори теж проводилися археологічні дослідження. Завбільшки майже 2 га, воно займало похилий високий берег, що заходив у Дністер у вигляді півострова. Півострів був добре захищений, оскільки зі східного боку прилягав до крутого схилу, котрий переходив зверху в круту скелю, а з інших боків був оточений водою. У північній частині урочища К. М. Мельник обстежила залишки “стіни циклопічної будови” без цементу, котра тягнулася від великої брили, що лежала над самою річкою, до підніжжя гори. Дослідниця припускала, що саме на цьому місці раніше був монастир [15, с. 120–122].

У липні 1889 року бакотські селяни розкопали вирубані в скелі ніші, де стали траплятися різноманітні предмети. Було знайдено наскельні написи уставом